

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА

ЗОРИНА ВІКТОРІЯ ІВАНІВНА

УДК 159.922.7

**ІДЕАЛЬНИЙ ОБРАЗ ДОРΟΣЛОГО ЯК ЧИННИК ОСОБИСТІСНОГО
РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА**

19.00.07 – педагогічна та вікова психологія

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному вищому навчальному закладі «Університет менеджменту освіти» НАПН України.

Науковий керівник – кандидат психологічних наук, доцент
Нежинська Олена Олександрівна,
Державний вищий навчальний заклад
«Університет менеджменту освіти» НАПН України,
доцент кафедри психології управління.

Офіційні опоненти: доктор психологічних наук
Шамне Анжеліка Володимирівна,
Національний університет біоресурсів і
природокористування України, доцент,
професор кафедри соціальної роботи та психології;

кандидат психологічних наук
Гельбак Анжела Миколаївна,
комунальний заклад «Кіровоградський
обласний інститут післядипломної педагогічної освіти
імені Василя Сухомлинського»,
доцент кафедри педагогіки, психології
і корекційної освіти.

Захист відбудеться «31» травня 2017 р. о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.053.10 у Національному педагогічному університеті імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Із дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розіслано «27» квітня 2017 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л. В. Долинська

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Формування різноманітних структур особистості детерміновано тими соціально-економічними умовами, в яких вона здійснює свою життєдіяльність. Трансформація сучасного українського суспільства призводить до закономірних змін ціннісних орієнтирів особистості та різних соціальних груп у цілому.

У цьому контексті слід зазначити, що одним із стратегічних завдань Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») є сприяння духовному зростанню особистості, яка здатна забезпечити позитивні зміни в житті та процвітанні країни. Особливої ваги набуває ця проблема у період дорослішання, оскільки розвиток і переоцінка системи цінностей інтенсивно актуалізується саме в підлітковому віці. Йдеться про активне формування на даному віковому етапі системи ідеалів, цінностей та орієнтацій, засвоєння нової соціальної позиції, структурування свідомого ставлення до себе як до дорослої людини. Важливе значення при цьому має ідеальний образ дорослого як взірць для власного розвитку підлітка, для вибору ним певних дій у своєму житті. Актуальність проблеми підсилюється особливостями соціальних процесів в Україні на сучасному етапі, неоднозначністю суспільних ідеалів і цінностей, що значно ускладнює особистісний вибір та суперечливо позначається на здатності підлітка до самоактуалізації.

Саме тому потрібні сучасні дослідження з урахуванням соціальної позиції підлітка, які б давали чітке уявлення про зміст, структуру та динаміку ідеального образу дорослого впродовж мінливого підліткового віку.

Як свідчить аналіз наукової літератури, у галузі загальної психології досліджено образ як носій інформації та його роль у зоровому сприйнятті, образній пам'яті, мисленні, уяві, відчутті (О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, С. Смірнов та ін.); зазначено, що образ є відображенням реальності (М. Дьяченко, О. Кандибович, М. Єнікєєв та ін.). Значну увагу приділено вченими й вивченню «Я-образу» особистості та його чинників (А. Грись, І. Кон, В. Столін та ін.). Досліджено ідеал як образ, що втілює досконалість, взірць, найвище прагнення або мету людини (Б. Гершунський, В. Зінченко та ін.); ідеал, в основі якого лежить справа життя людини (О. Лазурський, І. Бабурова та ін.) тощо.

У педагогічній та віковій психології досліджено проблему вибору ідеалу через призму ідентичності (М. Мід, Е. Еріксон та ін.); розкрито ідеал як проблему моралі та зміни системи цінностей підлітка (Л. Виготський, Д. Ельконін та ін.). Визначено психологічні основи: особистісного зростання підлітків (І. Булах, С. Максименко та ін.), розвитку мотиваційно-ціннісної сфери (М. Боришевський, І. Дубровіна та ін.); особливостей їх самоствердження загалом і в навчальній діяльності, зокрема (О. Дусавицький, Н. Ситнікова та ін.). Досліджено образ сім'ї як чинника автономізації особистості у юнацькому віці (М. Бурдукало та ін.); культурне джерело ідеального образу (В. Олександровська та ін.); особливості становлення образу дорослого у свідомості дітей та підлітків з девіантною поведінкою (Н. Вараєва та ін.); роль дорослого в особистісній та професійній ідентичності підлітків (І. Сапогова та ін.).

Проблема ж ідеального образу дорослого та його впливу на особистісний розвиток підлітка не виступала раніше предметом спеціального дослідження, тоді

як виявлення такого зв'язку дозволить нам обґрунтувати шляхи й засоби активізації особистісного зростання підлітка, обумовленого впливом ідеального образу дорослого. Отже, актуальність і недостатня розробленість проблеми зумовили вибір теми дисертаційного дослідження «Ідеальний образ дорослого як чинник особистісного розвитку підлітка».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалося протягом 2009–2016 рр. у рамках комплексних науково-дослідних тем Державного вищого навчального закладу «Університет менеджменту освіти»: «Формування психологічної компетентності керівників закладів освіти в системі післядипломної педагогічної освіти» (державний реєстраційний номер 0109U003632, 2009–2011 рр.) та «Психологічна підготовка керівників освітніх організацій до діяльності в умовах змін» (державний реєстраційний номер 0112U000700, 2012–2014 рр.).

Тему дисертації затверджено на засіданні кафедри психології управління Університету менеджменту освіти АПН України (протокол № 7 від 23 червня 2010 р.) й узгоджено Міжвідомчою Радою НАПН з координації психолого-педагогічних досліджень в Україні (протокол № 3 від 29 березня 2011 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та експериментально з'ясувати вплив ідеального образу дорослого на особистісний розвиток підлітка; розробити й упровадити психологічні засоби підвищення потенціалу його впливу.

В основу дослідження покладено *припущення* про те, що певні структурні складові ідеального образу дорослого пов'язані з рівнем особистісного розвитку підлітків; ідеальний образ дорослого є динамічним, трансформується в ході особистісного розвитку підлітка, який може бути активізований шляхом прискорення інтеграції у свідомості підлітка фрагментованого ідеального образу дорослого та підвищення ідентифікації з ним активними соціально-психологічними методами навчання.

Відповідно до мети та гіпотези були конкретизовані наступні **завдання дослідження**:

1) визначити основні наукові підходи до дослідження проблеми особистісного розвитку підлітка в психологічній літературі, розробити модель ідеального образу дорослого та обґрунтувати її зміст і структуру;

2) висвітлити специфіку показників і критеріїв для виміру особистісного розвитку підлітка та ідеального образу дорослого;

3) дослідити психологічні особливості трансформації ідеального образу дорослого впродовж підліткового віку;

4) обґрунтувати, розробити й апробувати розвивальну психологічну програму особистісного розвитку підлітків, обумовлену впливом ідеального образу дорослого, та розробити методичні рекомендації для психологів, учителів, батьків.

Об'єкт дослідження: особистісний розвиток у підлітковому віці.

Предмет дослідження: ідеальний образ дорослого як чинник особистісного розвитку підлітка.

Теоретико-методологічною основою дослідження стали: 1) загальні принципи психологічної науки (детермінізму, єдності свідомості і діяльності,

розвитку, системного підходу та ін.); 2) поєднання культурно-історичної концепції (Л. Виготський, О. Леонт'єв, Д. Леонт'єв) та генетико-моделюючого підходу (С. Максименко, Г. Костюк, П. Чамата) на базі категорії діяльності; 3) теоретичні та методичні положення про особистісне зростання загалом (Б. Анан'єв, О. Бондарчук, П. Лушин, В. Семиченко та ін.) і підлітка зокрема (А. Бандура, І. Булах, В. Семиченко та ін.); закономірності розвитку й становлення статевої ролі і ідентичності особистості (Ю. Альошина, С. Бем) тощо.

Для розв'язання поставлених завдань використовувалися такі **методи дослідження**: а) *теоретичні методи*: аналіз, порівняння, абстрагування, узагальнення, систематизація філософської, педагогічної та психологічної літератури; б) *емпіричні*: спостереження, опитування, контент-аналіз продуктів діяльності (творів), психологічний експеримент; в) *статистичні*: кореляційний, порівняльний, факторний аналіз за допомогою програми Statistica 5.5 із подальшою їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням.

На різних етапах дослідження використано такі *психодіагностичні методики*: семантичний диференціал – для виявлення окремих семантичних компонентів образів Реального та Ідеального дорослого, Реального та Ідеального образів себе з подальшою побудовою семантичного простору; опитувальник «Діагностика міжособистісних відносин» Т. Лірі (в адаптації Л. Собчик) – для виявлення психологічного змісту образів Реального та Ідеального дорослого, Реального та Ідеального образів себе; Символічні завдання на виявлення «соціального Я» (SSST, автори – Б. Лонг, Р. Цілер, Р. Хендерсон) – для діагностування ступеня ідентифікації підлітків з образами дорослого. Крім того, підліткам пропонувалося написати твір з чіткою інструкцією про себе-дорослого в майбутньому – для діагностування ступеня їх особистісного розвитку і часової перспективи з використанням контент-аналізу за спеціально-розробленими критеріями (авторська розробка).

Експериментальна база дослідження. Дослідження проводилося впродовж 2009–2016 рр. на базі загальноосвітніх шкіл № № 31; 84; 87; Навчально-виховного комплексу № 114 та «Корн» м. Донецька, гімназії № 109 ім. Т. Г. Шевченка м. Києва. Дослідницько-експериментальною роботою було охоплено 236 учнів 7–11 класів віком 13–17 років.

Наукова новизна та теоретичне значення одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

здійснено теоретичне й емпіричне дослідження ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка, визначено його зміст і структуру (Я-реальний (реальна), Я-ідеальний (ідеальна), Реальний дорослий, Ідеальний дорослий); розроблено факторну модель ідеального образу дорослого («Статусність», «Упевненість», «Замкнутість», «Доброзичливість»); виявлено та описано динаміку ідеального образу дорослого у свідомості підлітка; з'ясовано особливості зв'язку ідеального образу дорослого з рівнем особистісного розвитку дівчат і хлопців підліткового віку; обґрунтовано визначення рівня особистісного розвитку за допомогою контент-аналізу творів за спеціально розробленими критеріями; обґрунтовано, розроблено та апробовано розвивальну психологічну програму особистісного розвитку підлітка, обумовлену впливом ідеального образу дорослого, методичні рекомендації та спецкурс психологічної підготовки

педагогічних працівників до роботи з розвитку морально-ціннісних уявлень підлітків;
розширено та поглиблено: психологічні знання про структуру та змістовну наповненість складових ідеального образу дорослого в осіб підліткового віку; уявлення про чинники особистісного розвитку підлітків;

набули подальшого розвитку: теоретико-методологічні положення про особливості сприйняття підлітками образів себе, реального та ідеального дорослого.

Практичне значення роботи полягає у створенні пакету діагностичних методик для дослідження проблеми ідеального образу дорослого в якості чинника особистісного розвитку в підлітковому віці; розвивальної психологічної програми особистісного розвитку осіб підліткового віку під впливом чинника – ідеального образу дорослого, методичних рекомендацій та практичного спецкурсу щодо дослідженої проблеми для використання практичними психологами, педагогами у роботі з особами підліткового віку та їх сім'ями, слухачами очно-дистанційної форми навчання в системі післядипломної педагогічної освіти. У викладанні педагогічної психології знайомство з категорією образу в його розвитку сприяє глибшому засвоєнню психологами, педагогами особистісних процесів підлітків та поліпшенню відносин з ними. Теоретичні положення, одержані результати та висновки дослідження можуть використовуватися у процесі викладання навчальних дисциплін «Психологія особистості», «Вікова психологія».

Особистий внесок автора у спецкурсі «Психологічна підготовка педагогічних працівників до розвитку морально-ціннісних уявлень підлітків», представленому у співавторстві з науковим керівником О. Нежинською, полягає у теоретичному аналізі проблеми та розробленні методологічних принципів і методичних прийомів організації взаємодії з підлітками (70 %). У статті «Школа як організатор освітнього середовища для розвитку особистості підлітка», представленому у співавторстві з В. Шершень, доробок автора полягає у теоретичному аналізі проблеми та розробленні поняття методу проектів у контексті професійної самовизначеності підлітків (70 %).

Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використовувалися.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційного дослідження обговорювалися й отримали схвалення на 7 Міжнародних, 7 Всеукраїнських науково-методичних і практичних конференціях та на засіданнях кафедри психології управління ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України (м. Київ) з 2010 по 2016 рр.

Матеріали дослідження *впроваджено* у навчальний процес курсів з підвищення кваліфікації педагогічних працівників вищих навчальних закладів Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» (довідки про впровадження № 21—05/21 від 09.12.2013 р., № 24-04/56 від 22.12.2015 р.), у навчальний процес навчально-виховного комплексу «Корн» (довідка про впровадження № 10 від 17.01.2014 р.), гімназії № 109 ім. Т. Г. Шевченка Печерського району м. Києва (довідка про впровадження № 23 від 06.02.2015 р.) та Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка про впровадження № 56 від 30.06.2015 р.).

Публікації. Основні теоретичні положення дисертаційного дослідження, його результати та висновки відображено у 15 наукових публікаціях. Із них: 5 статей у

вітчизняних фахових виданнях; 1 стаття у збірнику, включеному до Міжнародної наукометричної бази; 3 статті в інших виданнях; 5 – матеріали науково-практичних конференцій; 1 навчальне видання.

Структура дисертації. Робота містить вступ, три розділи, висновки до розділів, висновки, список використаних джерел, що налічує 380 найменувань, серед яких 7 – англійською мовою, додатки. Загальний обсяг роботи становить 241 сторінок, а основний – 171 сторінок комп'ютерного тексту. Дисертація проілюстрована 37 таблицями та 8 рисунками, розміщеними на 17 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність проблеми дослідження, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічну та методичну базу дослідження. Викладено наукову новизну та практичне значення роботи. Подано відомості про впровадження результатів дослідження у практику та публікації за темою дисертації. Наведено дані про структуру роботи.

У **першому розділі** «*Теоретичні засади дослідження ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка*» розглянуті основні теоретико-методологічні підходи до проблеми розвитку особистості, поняття і структура образу в психологічній науці, теоретично обґрунтовано місце образу ідеального дорослого в особистісному розвитку підлітка, представлено модель ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка.

Розглянуто загальне визначення категорії розвитку згідно генетико-моделюючого підходу (С. Максименко) як вищого типу руху, якому властиві певні закономірності: поступальний характер, незворотність, єдність протилежностей, нерівномірність та гетерохронність. Констатовано, що розвиток особистості розглядався в психодинамічному (А. Адлер, Е. Еріксон, З. Фрейд та ін.), біхевіорально-когнітивному (А. Бандура, Т. Кун, Дж. Мід та ін.), гуманістично-екзистенційному (А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс та ін.), акмеологічному (Б. Ананьєв, О. Бодальов, О. Журавльов та ін.), суб'єктному (К. Альбуханова-Славська, О. Брушлинський, В. Татенко та ін.), генетико-моделюючому (Г. Костюк, С. Максименко, П. Чамата та ін.) та інших підходах.

Визнано доцільним в основу дослідження покласти культурно-історичну концепцію Л. Виготського та генетико-моделюючий підхід С. Максименка, спираючись на які особистісний розвиток підлітків визначено як складний цілісний біопсихосоціальний процес закономірних кількісних, якісних і структурних перетворень особистості у свідомій цілеспрямованій активності. Відповідно особистісний розвиток підлітків у практичному аспекті розуміємо як пошук такої форми засвоєння «дорослої» культури, що максимально забезпечить саморозвиток, самостановлення та самовизначення підлітків.

Обґрунтовано, що показниками прогресивного особистісного розвитку підлітків у контексті предмету нашої роботи виступають: визначеність життєвої перспективи у часі (рівень ірреальності та реальності майбутнього); когнітивне освоєння ситуації (ступінь свободи, не обмежений зовнішніми або внутрішніми заборонами чи недостатнім потенціалом); збереження власної виразності при

взаємодії з соціумом (креативність) тощо (О. Бондарчук; С. Максименко).

Показано, що особистісний розвиток підлітків зумовлений складною системою зовнішніх і внутрішніх чинників, що знаходяться в діалектичному зв'язку, серед яких важливу роль відіграють взаємовідносини з дорослими (в яких відбувається дорослішання підлітків) та ідеальний образ дорослого, що структурує ці відносини.

Поняття «образ» визначено як структурне утворення в свідомості, системне відображення об'єктів (суб'єктів) високої складності, в тому числі й власної особистості (С. Смірнов, О. Дусаविцький та ін.). Показано, що за формою образи завжди є чуттєвими, а за змістом – первинними (чуттєвими, сенсорно-перцептивними) або вторинними (раціональними, мислинневими). Образи будуються і реально функціонують у зовнішній предметній діяльності, виявляються залежними від операцій (дій), на основі яких вони формуються (Н. Завалова, Б. Ломов та ін.). Окрім іншого, образ виконує регулятивну функцію (несе інформацію про результати виконання дій суб'єктом). Ідеальним вважають вторинний образ на вербально-логічному рівні відображення (А. Грись, В. Луцькова), що є взірцем досконалості, який визначає спосіб пізнання та життєдіяльності індивіда чи соціальних груп. Реальним вважають образ, який ґрунтується на врахуванні й оцінці справжніх умов життєдіяльності суб'єкта.

Визначено, що образ дорослого у свідомості підлітка являє собою складне інтегративне утворення, що відбиває зміст ціннісно-смиислової сфери особистості (О. Ткаченко, М. Єнікеев). Його структура складається з: уявлення про самого себе в сьогоденні й майбутньому, ідеального образу дорослого в контексті громадської та професійної діяльності, образу реального дорослого, який тією чи іншою мірою відповідає ідеальному образу і які підліток постійно співставляє (І. Сапогова).

Виявлено, що найбільш значущими компонентами структури образу «Я» у підлітків є: Я-ідеальне, Я-реальне, типовий учитель, ідеальний дорослий, батьки, ідеальний ровесник. Образ «типового вчителя» в семантичному просторі близький до образу «ідеального дорослого» за такими параметрами, як креативність, здатність допомогти, гідне місце в системі суспільних відносин (О. Баксанський, І. Сапогова). Ті підлітки, для яких ці образи близькі, виявляють здатність до соціальних і професійних виборів, впевнено дивляться в майбутнє, достатньо адекватно оцінюють свої можливості і співвідносять їх із своїми інтересами. Для них ідеальний образ дорослого є ресурсом у самовизначенні (І. Сапогова).

Установлено, що *ідеальний образ дорослого як чинник особистісного розвитку підлітка* – це максимально персоналізована системна структура, яка відображає уявлення підлітка про ідеального себе у часовій перспективі. При цьому виділено зміст, складові (Я-реальний (реальна), Я-ідеальний (ідеальна), Реальний дорослий, Ідеальний дорослий), механізми та гендерний аспект ідеального образу дорослого, які набувають особливого значення в цьому віці. Зокрема, однією з ознак підліткової кризи є невизначеність майбутніх гендерних ролей. Успішність подолання цієї кризи залежить від ступеня інтегрованості Ідеальних образів дорослого чоловіка та жінки, що визначає можливість «використовувати» їх для більш цілеспрямованого дорослішання.

Розроблено модель (зміст, складові та механізми впливу) ідеального образу

дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка (рис. 1).

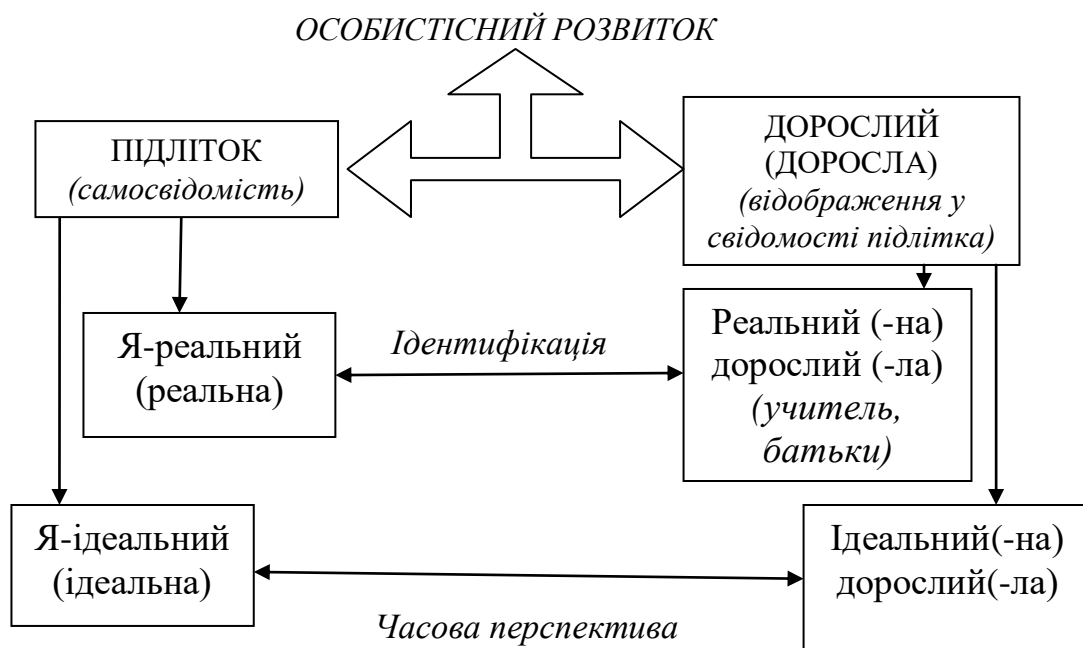

Рис. 1. Модель ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка

Особистісний розвиток у цій моделі операціоналізовано таким чином. *Когнітивний компонент* представлений такими емпіричним показником, як «когнітивне освоєння ситуації» (за С. Максименком) у вигляді певних характеристик семантичного простору образу (семантична близькість-віддаленість образів, розташування образів відносно факторів моделі) та критеріїв контент-аналізу творів («грамотність / зрозумілість», «обсяг і кількість фраз»).

Операційний компонент особистісного розвитку представлений такими емпіричними показниками, як міра ідентифікації із соціальними об'єктами (оцінки за SSST); у творах – емпіричний показник «збереження власної виразності при взаємодії з соціумом (креативність)» за критеріями контент-аналізу творів «обмеженість / вихід за межі інструкції», «провідний рівень цінностей»; показник «визначеність життєвої перспективи у часі» критеріями – «обґрунтованість картини майбутнього (амбіцій)» та «провідний рівень цінностей».

Ціннісно-смісловий компонент розвитку емпірично представлений як зміст образів (складових) за шкалами методики «Діагностика міжособистісних відносин» та семантичного диференціалу (кореляційні зв'язки між образами себе і дорослого), а також критерієм «провідний рівень цінностей» у творах.

Означені теоретичні положення та операціоналізація компонентів особистісного розвитку на їх основі були покладені в основу емпіричного дослідження щодо змісту і структури ідеального образу дорослого та особистісного розвитку підлітка.

У **другому розділі** «Емпіричне дослідження ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка» – подано методологічне обґрунтування, методичне забезпечення та результати емпіричного вивчення ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка, зокрема, опис факторної

моделі та вікової динаміки образів дорослого, порівняльний і кореляційний аналіз отриманих емпіричних даних. Завданнями констатувального експерименту були: 1) верифікування теоретично визначеного методичного інструментарію, зокрема, розроблених нами критеріїв контент-аналізу творів; 2) побудування та верифікування факторної моделі ідеального образу дорослого; 3) виявлення вікової динаміки особистісного розвитку підлітків та ідеального образу дорослого (за нашими критеріями) та виявлення зв'язку між показниками особистісного розвитку і сприйняттям образу ідеального дорослого з урахуванням гендерного аспекту.

Стосовно першого завдання, для діагностики особистісного розвитку, зокрема, використовувалися мінімально структуровані твори «Я в майбутньому» за спеціально розробленими нами структурними (кількісними) і змістовними (якісними) критеріями. Обґрунтування критеріїв особистісного розвитку в контент-аналізі творів спирається на ідеї Л. Виготського про єдність мовлення та мислення, а також на основні положення психолінгвістики з урахуванням вікової динаміки (А. Леонтьєв, Д. Трунов, І. Горелов та ін.).

Зокрема, для такого показника розвитку, як «визначеність життєвої перспективи у часі», емпіричними критеріями стали «обґрунтованість картини майбутнього (амбіцій)» та «провідний рівень цінностей» у творах; для показника «когнітивне освоєння ситуації» – критерії творів «грамотність / зрозумілість», «провідний рівень цінностей», «обсяг та кількість фраз»; для показника «збереження власної виразності при взаємодії з соціумом (креативності)» – критерії «обмеженість / вихід за межі інструкції», «провідний рівень цінностей».

Крім того, за семантичним диференціалом досліджувані оцінювали визначені на основі теоретичного аналізу складові ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка: Я-реальний (реальна), Я-ідеальний (ідеальна), Реальний дорослий (реальна доросла), Ідеальний дорослий (ідеальна доросла). При цьому контролювався фактор гендеру: для оцінювання пропонувалися бланки семантичного диференціалу з родовими закінченнями, що сприяло гендерній ідентифікації підлітків під час тестування. Численні кореляційні зв'язки зі шкалами ДМВ та семантичного диференціалу підтвердили психологічний зміст критеріїв контент-аналізу творів.

Стосовно другого завдання, дані, що були одержані за допомогою семантичного диференціалу, піддавалися факторному аналізу за методом головних компонент з обертанням Varimax normalized. Цей варіант забезпечував найбільш можливу рівномірність розподілу критеріїв за факторами. У результаті виокремлено чотири фактори, що разом описують 51 % сумарної дисперсії.

У фактор «*Статусність*» (15 % сумарної дисперсії) увійшли шість шкал семантичного диференціалу: рішучий (0,671), незалежний (0,624), діяльний (0,544), авторитетний (0,543), самостійний (0,541), справедливий (0,525). До наступного фактору «*Упевненість*» (10 % сумарної дисперсії) увійшли три шкали: розслаблений (0,702), спокійний (0,681), незворушний (0,603). Фактор «*Замкнутість*» (14 % сумарної дисперсії) містить шкали: мовчазний (0,702), відлюдний (0,692), замкнутий (0,684). Фактор «*Доброзичливість*» (12 % сумарної дисперсії) склали такі шкали як чуйний (0,651), поступливий (0,672), доброзичливий (0,652). Отже, один фактор

моделі об'єднує вольові властивості, ще один – типовий емоційний стан і два – мають соціальний характер, відбиваючи закритість від соціальної взаємодії та її спрямованість.

Ці фактори відтворюють структуру уявлень, якими користуються підлітки, оцінюючи й переживаючи себе в соціальній взаємодії, що свідчить про значущість для підлітків взаємодії зі світом (соціумом).

Стосовно *третього завдання*, за результатами кореляційного аналізу встановлені численні статистично значущі зв'язки факторів моделі з показниками розвитку та критеріями контент-аналізу творів і шкалами ДМВ. Так, *фактор «Добррозичливість»* в оцінці Ідеального образу дорослого, позитивно корелює з емпіричними референтами таких показників розвитку, як «когнітивне освоєння ситуації» та «креативність», зокрема, з «кількістю слів», ужитих у творі ($r = 0,186$; $p = 0,032$) і «обмеженістю / виходом за межі інструкції» ($r = 0,207$; $p = 0,016$). Тобто, чим більш об'ємне і розгорнуте уявлення про своє майбутнє здатні подати підлітки, тим вище вони оцінюють соціальну відкритість й доброзичливість Ідеального дорослого. *Фактор «Статусність»* позитивно пов'язаний зі шкалою ДМВ «авторитарність в образі Ідеального дорослого» ($r = 0,1803$; $p = 0,048$), тобто, чим вище авторитарність, тим вище статусність. Це збігається зі зв'язками статусності при оцінці Себе, тобто і при сприйнятті образу Дорослого статусність має теж саме значення.

Крім того виявлено негативний кореляційний зв'язок між *фактором «Упевненість»* і шкалою ДМВ «скептичність – недовірливість» в уявленнях про Реального дорослого ($r = 0,2418$; $p = 0,008$). Можна припустити, що чим більше проявляють упевненість реальні знайомі дорослі підлітків, тим рідше досліджувані можуть помітити в них скептичність і недовірливість.

Фактор «Замкнутість» позитивно пов'язаний із більшою кількістю шкал ДМВ, ніж інші чинники. Наприклад, чим сильніше виражена замкнутість, тим сильніше виражена скептичність Реального ($r = 0,2613$; $p = 0,004$) та Ідеального ($r = 0,2415$; $p = 0,008$) дорослого, а також залежність в образі Реального дорослого ($r = 0,2188$; $p = 0,016$) і «недовірливість – скептичність» Ідеального дорослого ($r = 0,2038$; $p = 0,025$). Цей фактор також позитивно пов'язаний зі шкалами ДМВ, що описують образ Реального дорослого, такими як: «прямолінійність-агресивність» ($r = 0,2235$; $p = 0,009$) і «скептичність – недовірливість» ($r = 0,2038$; $p = 0,018$).

Усі ці зв'язки свідчать про адекватність факторної моделі ідеального образу дорослого та її психологічний зміст.

Констатовано, що підлітки в цілому сприймають себе як протилежність до Ідеального образу дорослого за всіма виокремленими факторами. Образи Реального дорослого, яким вони симпатизують чи які є для досліджуваних емоційно значущими, займають проміжне положення, варіюючи за окремими параметрами залежно від їх статі й віку.

Так, аналіз факторів «Замкнутість» і «Статусність», свідчить, по-перше, про те, що образ «Я» підлітків характеризується низькою статусністю і високою замкнутістю. По-друге, образи як Реальних, так і Ідеальних дорослих можуть бути орієнтиром особистісного розвитку в напрямку поєднання водночас статусності та

відкритості. Адже це відповідає таким особливостям підліткового віку, як: нестійкість самооцінки, ускладненість соціальних контактів, боязкість – нахабство тощо (В. Абраменкова, Д. Колесов, Ф. Райс та ін.), і підтверджує їх у контексті образу ідеального дорослого.

Наведемо в якості прикладу розташування в семантичному просторі образів Ідеальної та Реальної дорослих жінок у свідомості підлітків (рис. 2). На цій діаграмі цифри поруч з назвою образів – це номер класу, стрілками з'єднані мітки по класах у віковій послідовності.

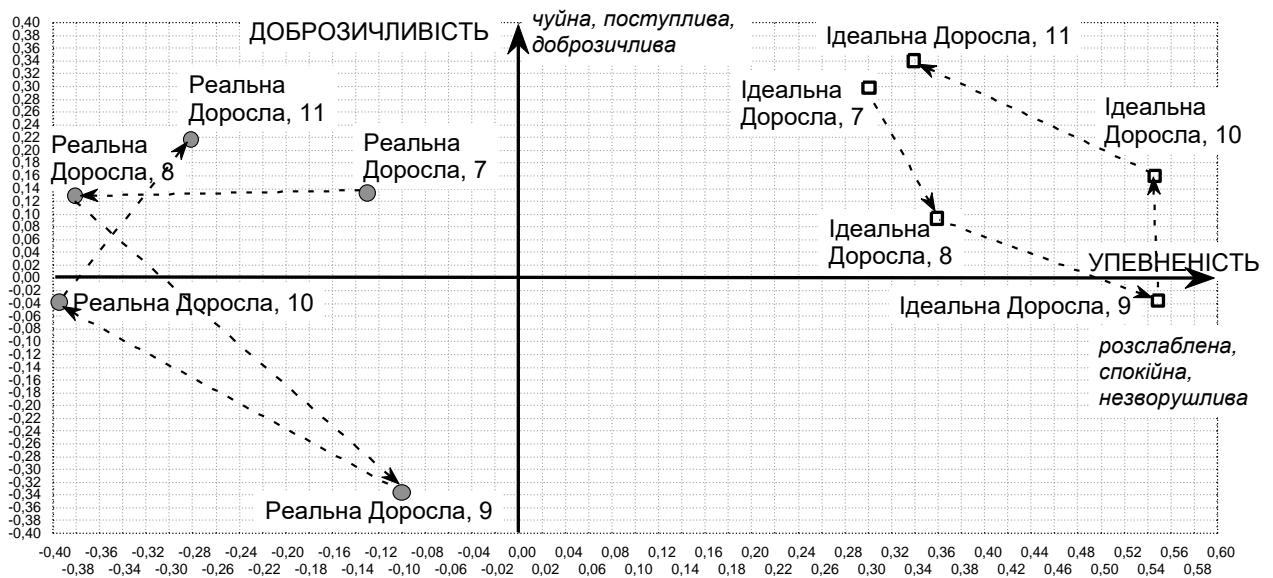

Рис. 2. Образи Ідеальної та Реальної дорослих жінок у семантичному просторі

На рис. 2 можна бачити чітку поляризацію образів Реального та Ідеального дорослого. Найбільше вона характерна для підлітків 8, а особливо – 9-го класу (дев'ятикласниці у семантичному просторі знаходяться подалі від інших вікових груп). Цей висновок базується на достовірних відмінностях між дев'ятикласниками та рештою досліджуваних за критерієм Ст'юдента ($p < 0,05$ та $p < 0,01$). У цілому їх образ Ідеального дорослого є аморфнішим. Отже, саме в 14–15 років, переважно в дев'ятому класі, образ дорослого набуває специфічності – з потенційного він стає орієнтиром для особистісного розвитку. Це зумовило необхідність спеціальної роботи щодо формування ідеального образу дорослого саме з підлітками 9-го класу.

Крім того, виявлено певну вікову динаміку особистісного розвитку та Ідеального образу дорослого за даними інших методик (SSST, ДМВ, контент-аналіз творів), узагальнення результатів яких з урахуванням гендерного аспекту представлено у табл. 1.

Як видно з табл. 1, між дівчатами та хлопцями у віковій динаміці образу Ідеального дорослого є збіг за фактором «Статусність» і розбіжності за іншими. Виходячи з цього, при розробленні розвивальної психологічної програми враховано гендерну специфіку особистісного розвитку підлітка, зумовленого впливом

ідеального образу дорослого.

Таблиця 1

Вікова динаміка Ідеального образу дорослого

Ідеальний образ дорослого / Фактори моделі	Стать	7–8 клас	9 клас	10–11 клас
Статусність	Хлопці	Середня	Середня	Висока
	Дівчата	Середня	Середня	Висока
Замкнутість	Хлопці	Мінімальна	Мінімальна	Середня
	Дівчата	Низька	Низька	Низька
Доброзичливість	Хлопці	Висока	Висока	Висока
	Дівчата	Висока	Середня	Висока
Упевненість	Хлопці	Висока	Середня	Максимальна
	Дівчата	Середня	Висока	Середня

У третьому розділі «Психологічні засоби підвищення потенціалу впливу ідеального образу дорослого на особистісний розвиток підлітка» обґрунтовано, розроблено та апробовано розвивальну психологічну програму особистісного розвитку підлітка, зумовлену впливом ідеального образу дорослого, проаналізовано її ефективність у процесі формувального експерименту та надано методичні рекомендації психологам, педагогам, батькам.

У формувальному експерименті взяли участь 56 дев'ятикласників (саме в цьому віці був найбільше виражений феномен диференціації ідеального образу дорослого), які брали участь у констатувальній частині емпіричного дослідження. Вони були розподілені на контрольну та експериментальні групи по 28 підлітків у кожній. При цьому для забезпечення максимально активної участі всіх учасників експериментальна група була поділена на дві підгрупи чисельністю по 14 підлітків, з кожною з яких заняття проводилися окремо. Згодом всі дев'ятикласники знов писали твори за тією ж інструкцією, що і на констатувальному етапі.

Теоретичним обґрунтуванням формувального експерименту виступають положення генетико-моделюючого підходу (С. Максименко) щодо розуміння особистісного розвитку як вищого типу руху, якому властиві поступальний характер, незворотність, єдність протилежностей, нерівномірність та гетерохронність, а також культурно-історичної концепції (Л. Виготський), за якою особистісний розвиток підлітків визначено як пошук такої форми засвоєння «дорослої» культури, що максимально забезпечить їх саморозвиток, самостановлення та самовизначення, положень про можливість змін у свідомості особистості за короткий проміжок часу методами активного соціально-психологічного навчання (Т. Яценко та ін.)

Емпірично розробка програми базувалася на виявленій на констатувальному етапі дослідження структурі уявлення підлітків про себе і про ідеальний образ, доповненої відомостями про ідентифікацію зі значимими соціальними фігурами (SSST) і про зміст Я-концепції (ДМВ).

Мета розвивальної психологічної програми – прискорити інтеграцію у

свідомості підлітків раніше фрагментованого ідеального образу дорослого та підвищити ідентифікацію з ним.

Основними завданнями програми були: 1) структурування образу ідеального дорослого у свідомості підлітків як чинника особистісного розвитку; 2) використання більш усвідомленого образу дорослого як первинної структури (зразка) для формування власної особистості; 3) створення сприятливого комунікативного середовища (під час тренінгу та після нього) для забезпечення можливості спілкування підлітків у контексті їх розвитку.

Програма мала, насамперед, тренінговий характер і складалася з 30 годин: 12 занять (по 1,5 години) протягом місяця (загалом 18 годин), 8 годин – «домашніх завдань», спрямованих на спонукання до продуктивного мислення й усвідомлення власних способів поведінки та 2 занять (по 2 години, загалом 4 години) з батьками (лекція та співбесіда після батьківських зборів) – для забезпечення підтримки змін у сім'ї (передбачалось, що інформація про зміст і вікову динаміку ідеального образу дорослого зробить ставлення батьків до підлітків більш толерантним і сприятливим, а їх взаємовідносини з дітьми більш довірливими). Програма містила два змістовні модулі.

Модуль 1. Актуалізація образу Я підлітка в часовій перспективі (Заняття: «Створення працездатної тренінгової групи», «Визначення цілей розвитку», «Конкретизація життєвих цілей у контексті образу Дорослого», «Актуалізація образу ідеального дорослого у зв'язку з власним образом підлітка») був спрямований на інтеграцію власного досвіду та сприяння прояву образу себе, переживання його в майбутньому. Реалізація поставлених завдань забезпечувалася актуалізацією *механізму* усвідомлення та його вербального оформлення (усного й письмового), груповими ефектами (ідентифікацією й прагненням до лідерства та групової уваги), рефлексією за допомогою вправ, міні-лекцій: «Моє ім'я», «Особистісний розвиток», «Наші правила», «Я почуваюся зараз як...», «Атоми», «Вітання тим, хто...», «Карлики та велетні», «Мої три якості» тощо. Наведені вправи розвивали максимальну суб'єктну активність, групове прийняття, зацікавленість у самопізнанні, зворотні зв'язки, міжособистісний обмін.

Модуль 2. Формування образу себе на основі ідеального образу дорослого (Заняття: «Усвідомлення вольового аспекту образу дорослого», «Усвідомлення емоційного аспекту образу дорослого», «Усвідомлення соціального аспекту образу дорослого», «Інтеграція образів реального та ідеального Дорослих та «Я-образу підлітків») був спрямований на вживання в образ дорослого з його Ідеальними та Реальними аспектами, реалістичну побудову майбутнього, усвідомлення власної часової перспективи. Це забезпечувалося актуалізацією *механізмів* рефлексії в індивідуальній (самостійна робота, медитація) та груповій формах, інтенсивному міжособистісному обміні (у формі дискусії, обговорень, рольових ігор) за допомогою вправ: «Моя мета», «Колір настрою», «Труднощі», «Сутність емоцій», «Я-чемпіон», «Вчимося домовлятись», «Зустріч випускників». Вправи актуалізували життєві цілі підлітків, структурували їх, конкретизували (на основі розробленого автором «глосарію особистісних рис») образ ідеального дорослого.

Форма соціально-психологічного тренінгу дозволила актуалізувати соціальний контекст особистісного розвитку. За допомогою статистичних методів було

доведено її ефективність – підлітки, що брали участь у розвивальній психологічній програмі, демонстрували більш високий рівень за більшістю емпіричних показників особистісного розвитку порівняно з контрольною групою та власними результатами до експериментального впливу.

При оцінці ефективності програми для порівняння структурних (кількісних: «кількість слів та фраз», «середня довжина фраз») критеріїв творів використовувався критерій Стюдента, змістовних – (якісних: «вихід за межі інструкції», «грамотність / зрозумілість», «обґрунтованість картини майбутнього (амбіцій)», «провідний рівень цінностей») критерій χ^2 (що дозволило порівняти частотні розподіли). В експериментальній групі після впливу програми учасники більшою мірою проявляли ініціативу, виходили за межі інструкції ($\chi^2 = 36,66$; $p = 0,021$), демонстрували більш реалістичні обґрунтовані амбіції ($\chi^2 = 38,215$; $p = 0,013$).

Як приклад, у табл. 2 наведені результати порівняння за критерієм «провідний рівень цінностей», який віднесено до *ціннісно-сміслового компоненту* особистісного розвитку підлітків. Найнижчим рівнем особистісного розвитку вважався рівень матеріальних цінностей, а найвищим – коли усі його рівні (від матеріальних цінностей до духовних) були представлені у творах.

Таблиця 2

Порівняння за критерієм χ^2 результатів контрольної та експериментальної груп до та після впливу за «Провідним рівнем цінностей» у творах

Градації / рівні змістовного критерію «Провідний рівень цінностей»	Групи, кількість досліджуваних у %			
	Контрольна		Експериментальна	
	До впливу	Після Впливу	До впливу	Після впливу
Домінують матеріальні	24,5	21,0	21,5	10,5
Домінують соціальні	45,0	49,0	42,0	14,0
Духовні	21,0	21,0	21,0	45,5
Альтруїстичні	10,5	3,5	14,5	14,0
Представлені всі рівні	0	3,5	0	14,0
Не категоризовано	0	0	3,5	0
Значення критерію χ^2	$\chi^2 = 13,626$		$\chi^2 = 39,448$	
Рівень значущості p	p = 0,695		p = 0,009	

Як видно з даних, наведених у табл. 2, у контрольній групі не відбулося істотних змін, а в експериментальній збільшилася кількість учнів, в творах яких стали домінувати «духовні» цінності замість суто соціальних – «зайняти певне місце в соціумі», що свідчить про позитивний вплив розвивальної психологічної програми. Спираючись на результати статистичного аналізу, можна стверджувати, що розвивальна психологічна програма сприяла особистісному розвитку підлітків, що виявлялося, зокрема, у їх здатності більш структуровано та розгорнуто описувати ідеальний образ майбутнього.

Статистично достовірно збільшилася кількість підлітків, які були здатні сформулювати свою життєву позицію. Уявлення про майбутнє стало більш

реалістичним та інтегрованим майже для половини учасників розвивальної психологічної програми.

Спираючись на протоколи занять та на твори, що написані після закінчення програми, можна констатувати, що й в ідеальному образі дорослого сталися певні зміни – він став більш інтегрованим та більше «когнітивно освоєним».

Розроблено методичні рекомендації на основі результатів дослідження для психологів, педагогів, які працюють з дітьми, батьків з урахуванням гендерного аспекту, зокрема вказано певні особливості сприйняття підлітками, дівчатами та хлопцями, образів Себе, Реального та Ідеального дорослого. Розроблений також спецкурс для системи післядипломної педагогічної освіти, який призначений шкільним психологам та педагогічним працівникам освітніх організацій і впроваджений у процес проходження курсів підвищення кваліфікації.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне обґрунтування й експериментально вивчено особливості ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка, що виявилось в емпіричному вивченні особистісного розвитку підлітка, ідеального образу дорослого, побудові факторної моделі Ідеального образу дорослого, виявленні особливостей вікової динаміки особистісного розвитку підлітків, розробленні та впровадженні розвивальної психологічної програми особистісного розвитку підлітка, обумовленої впливом ідеального образу дорослого, методичних рекомендацій психологам, педагогам, батькам.

1. Особистісний розвиток підлітків являє собою свідому, цілеспрямовану активність із самостворення, саморуху. Показниками прогресивного особистісного розвитку щодо предмету нашої роботи (ідеальний образ дорослого як чинник особистісного розвитку підлітка) виступають: визначеність життєвої перспективи у часі (рівень ірреальності та реальності майбутнього); когнітивне освоєння ситуації (ступінь свободи, не обмежений зовнішніми або внутрішніми заборонами чи недостатнім потенціалом); збереження власної виразності при взаємодії з соціумом.

Розроблено модель ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка, обґрунтовано її зміст і структуру. Структура ідеального образу дорослого включає складові: уявлення про самого себе в сьогоденні й майбутньому; ідеальний образ дорослого в контексті громадської та професійної діяльності; образ реального дорослого, який тією чи іншою мірою відповідає ідеальному образу (тобто, підліток постійно співставляє їх). Визначено, що *ідеальний образ дорослого як чинник особистісного розвитку підлітка* – це максимально персоналізована системна структура, яка відображає уявлення підлітка про ідеального себе у часовій перспективі. За актуалізації ідеального образу на безпосередньому психологічному рівні він представлений як людина, а не як абстрактна категорія. У залежності від рівня особистісного розвитку окремі компоненти цієї структури, зокрема Я-реальний (реальна), Я-ідеальний (ідеальна), Реальний дорослий, Ідеальний дорослий – певним чином інтегровані і є фактором подальшого розвитку особистості підлітка.

2. Висвітлено специфіку показників і критеріїв для виміру особистісного розвитку підлітка та ідеального образу дорослого. Розроблено емпіричну модель

образу дорослого методом побудови семантичного простору, яка складається з чотирьох факторів. Один з них характеризує вольові якості («Статусність»), один – типовий емоційний стан («Упевненість»), а два мають соціальний характер, відображаючи закритість підлітка від соціальної взаємодії («Замкнутість») і його спрямованість («Доброзичливість»). Зміст цих факторів відтворює структуру уявлень, якими підлітки користуються, оцінюючи і переживаючи себе в соціальній взаємодії. З'ясовано, що образ ідеального дорослого служить орієнтиром напрямку особистісного розвитку підлітка. Цей напрямок можна позначити як рух до великих вольових проявів, відкритості, впевненості та доброзичливості.

3. Досліджено основні особливості трансформації ідеального образу дорослого протягом підліткового віку. Встановлено наступне: 1) посилення з віком значення вольових якостей (фактор «Статусність») Ідеального образу дорослого; 2) зниження з віком соціальної закритості (фактор «Замкнутість») в образі Ідеального дорослого; 3) збільшення з віком відмінностей між образами Ідеального та Реального дорослого за факторами «Доброзичливість» та «Упевненість» і зменшення – за фактором «Статусність». При цьому не виявлено суттєвих розбіжностей у динаміці Реального образу дорослого, але виявлено гендерні розбіжності у віковій динаміці Ідеального образу дорослого та ознаки кризи особистісного зростання у підлітків 9-их класів (феномен диференціації ідеального образу дорослого), що зумовило необхідність спеціальної роботи з проведення формувального експерименту саме з ними.

4. Розроблена та експериментально апробована розвивальна психологічна програма особистісного розвитку підлітків, обумовлена впливом ідеального образу дорослого, що базується на положеннях генетико-моделюючого підходу про розуміння розвитку як вищого типу руху, якому властиві поступальний характер, незворотність, єдність протилежностей, нерівномірність і гетерохронність; культурно-історичної концепції, в якій особистісний розвиток підлітків виступає як пошук такої форми засвоєння «дорослої» культури, що максимально забезпечить саморозвиток, самостановлення та самовизначення особистості у період дорослішання, а також положеннях про можливість змін у свідомості особистості за короткий проміжок часу методами активного соціально-психологічного навчання. Зміст розвивальної психологічної програми передбачає активізацію механізмів інтеграції у свідомості підлітків раніше фрагментованого ідеального образу дорослого та підвищення ідентифікації з ним.

Ефективність програми проявилась у зростанні здатності підлітків структуровано та розгорнуто описувати ідеальний образ майбутнього; статистично достовірному збільшенні кількості учнів, здатних сформулювати свою життєву позицію; уявлення про майбутнє стало більш реалістичним та інтегрованим майже для половини учасників розвивальної психологічної програми, що є показниками особистісного зростання підлітків. Розроблені автором та запропоновані психологам, вчителям, батькам методичні рекомендації щодо особливостей сприйняття образів дорослого дівчатами і хлопцями підліткового віку містять алгоритм дій, що дозволить більш грамотно вибудовувати взаємодію дорослих з особистістю підлітка в період дорослішання.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів досліджуваної проблеми.

Перспективними надалі можуть вважатися лонгітюдні дослідження впливу ідеального образу дорослого у формувальних експериментах протягом підліткового віку. Це дозволить поширити опрацьовану в нашому дослідженні модель ідеального образу дорослого на більш широке коло педагогічних ситуацій. Актуальним уявляється дослідження психологічної готовності освітян і практичних психологів до особистісного розвитку підлітків з урахуванням впливу ідеального образу дорослого тощо.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у вітчизняних фахових виданнях:

1. Зоріна В. І. Про проблему дослідження ідеалу в сучасній психології / В. І. Зоріна // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України ; редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.]. — К., 2005. — Вип. 3 (16) / голов. ред. В. В. Олійник. — 2011. — С. 267–271.

2. Зоріна В. І. Аналіз результатів емпіричного дослідження особистісного розвитку підлітка в залежності від ідеального образу дорослого / В. І. Зоріна // Вісник післядипломної освіти : зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України ; редкол. : О. Л. Ануфрієва [та ін.] ; голов. ред. В. В. Олійник. — К. : АТОПОЛ ГРУП, 2015. — Вип. 14 (27). — С. 218–229.

3. Зоріна В. І. Емпіричне дослідження ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка / В. І. Зоріна // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України ; за ред.: С. Д. Максименка, Л. М. Карамушки. — К. : А.С.К., 2015. — № 42. — С. 142–148.

4. Зоріна В. І. Зміст і структура ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка / В. І. Зоріна // Наука і освіта : наук.-практ. журн. Південноукраїнського нац. пед. ун-ту імені К. Д. Ушинського. — Одеса, 2015. — № 1/СХХХ. — С. 65–72.

5. Зоріна В. І. Розвиваюча програма особистісного розвитку підлітка, обумовлена впливом ідеального образу дорослого / В. І. Зоріна // Проблеми сучасної психології : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка, Ін-ту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. — Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. — № 30. — С. 220–233.

Стаття у збірнику, включеному до міжнародної наукометричної бази:

6. Зорина В. И. Опыт исследования идеального образа взрослого в подростковом возрасте с помощью семантических пространств / В. И. Зорина // Вестник Пермского университета. Философия. Психология. Социология. : науч. журнал Пермского гос. нац. — исслед. ун-та : редкол. А. Ю. Бергфельд [и др.] ; глав. ред. А. Ю. Внутских. — Пермь : ФГБОУ ВПО «ПГНИУ», 2014. — Вып. 1 (17). — С. 83–91.

Статті у інших наукових виданнях:

7. Зоріна В. І. Школа як організатор освітнього середовища для особистості підлітка / В. І. Зоріна, В. П. Шершень // Методичні студії : зб. наук.-метод. пр. ; уклад.: Анатолій Загнітко (відп. ред.) [та ін.]. — Донецьк : ДонНУ, 2013. — Вип. 3. — С. 455–470.

Матеріали конференцій:

8. Зоріна В. І. Духовне-моральне виховання сучасної молоді / В. І. Зоріна // Зб. матеріалів Всеукр. з міжнар. участю наукового освітнього форуму [«Відкриті інновації як феномен глобально орієнтованого суспільства»], (Суми, 14–17 трав. 2013 р.). — Суми : РВВ СОППО, 2013. — С. 191–193.

9. Зорина В. И. Духовно-моральное воспитание молодежи / В. И. Зорина // Сб. материалов Всерос. науч.-практ. конф. [«Социальное служение православной церкви : Проблемы, практики, перспективы»], (Санкт-Петербург, 7–8 июня 2013 г.) ; Санкт-Петербургский гос. ин-т психологии и социальной работы, Санкт-Петербургская православная духовная академия, Научно-практический консорциум в области психолого-социального образования. — СПб. : СПбГИПСР, 2013. — С. 254–256.

10. Зоріна В. І. Поняття ідеал в сучасній віковій психології / В. І. Зоріна // Філософсько-методологічні аспекти визначення обдарованості : матеріали круглого столу, (Київ, 26 жовт. 2011 р.). — К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2011. — С. 105–110.

11. Зоріна В. І. Поняття «ідеального образу» як чинник особистісного розвитку підлітка / В. І. Зоріна // Зб. матеріалів Всеукр. наук. конф. [«Треті сіверянські соціально-психологічні читання»], (Чернігів, 21 листоп. 2012 р.). — Чернігів : Чернігівський нац. пед. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2012. — С. 8.

12. Зоріна В. І. Соціально-психологічний зміст і показники особистісного розвитку підлітка / В. І. Зоріна // Зб. матеріалів IV Міжнар. наук.-практ. конф. [«Психолого-педагогічний супровід фахової підготовки та підвищення кваліфікації особистості в умовах трансформації освіти»], (Київ, 20 квіт. 2012 р.) ; Міністерство освіти і науки України, Нац. акад. пед. наук України, Ун-т менеджменту освіти. — К., 2012. — С. 8.

13. Зоріна В. І. Теоретичний аналіз проблеми Ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка / В. І. Зоріна // Зб. резюме-доп. Всеукр. наук.-практ. конф. [«Проблеми розвитку післядипломної педагогічної освіти у сучасному суспільстві»], (Київ ; Херсон, 26–27 листоп. 2011 р.) ; уклад.: Т. Є. Бойченко, Н. В. Денисенко. — К. : ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України, 2011. — С. 40.

14. Зоріна В. І. Чинники особистісного розвитку — одна із складових професійної культури психолога / В. І. Зоріна // Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. [«Професійна культура фахівця. Сутність, реалії, перспективи»], (Суми, 22–23 листоп. 2012 р.) / Міністерство освіти і науки України, Сумський держ. пед. ун-т ім. А. С. Макаренка, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Курський держ. ун-т, Держ. бюджетна освітня установа «Середня загальноосвітня школа № 820» (м. Москва). — Суми, 2012. — С. 32–33.

Навчальне видання:

15. Зоріна В. І. Психологічна підготовка педагогічних працівників до розвитку морально-ціннісних уявлень підлітків : спецкурс для слухачів очно-дистанц. форми навчання в системі післядиплом. пед. освіти / О. О. Нежинська, В. І. Зоріна ; НАПН України, Ун-т менедж. освіти. — К., 2014. — 44 с.

АНОТАЦІЇ

Зоріна В. І. Идеальный образ взрослого как чинник особистісного розвитку підлітка. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія. – Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. – Київ, 2017.

Дисертацію присвячено дослідженню ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка.

У роботі визначено теоретичні підходи до вивчення проблеми особистісного розвитку підлітка. Розкрито сутність, структуру (Я-реальний (реальна), Я-ідеальний (ідеальна), Реальний дорослий, Ідеальний дорослий) ідеального образу дорослого як чинника особистісного розвитку підлітка. Методом побудови семантичного простору обґрунтовано та розроблено емпіричну факторну («Статусність», «Упевненість», «Замкнутість», «Доброзичливість») модель образу, в якій визначено місце ідеального образу дорослого. Доведено взаємозв'язок між особистісним розвитком підлітка та ідеальним образом дорослого.

Обґрунтовано та розроблено розвивальну психологічну програму особистісного розвитку підлітка, обумовлену впливом ідеального образу дорослого. Доведено її ефективність та необхідність впровадження в роботу з підлітками.

Запропоновано рекомендації практичним психологам, педагогам загальноосвітніх шкіл та інших закладів системи освіти, батькам, спрямовані на особистісний розвиток підлітків.

Ключові слова: особистісний розвиток підлітка, образ, ідеальний образ дорослого, структура ідеального образу дорослого, факторна модель, семантичний простір.

Зорина В. И. Идеальный образ взрослого как фактор личностного развития подростка. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 – педагогическая и возрастная психология. – Национальный педагогический университет имени М. П. Драгоманова. – Киев, 2017.

Диссертация посвящена исследованию идеального образа взрослого как фактора личностного развития подростка.

В работе рассмотрены теоретические подходы к изучению проблемы личностного развития в целом и подростка в частности. Обосновано применение в работе как ведущего генетико-моделирующего подхода, в рамках которого установлены следующие его показатели: когнитивное освоение ситуации, степень идентификации с социальными объектами, креативность (сохранение своей индивидуальности в социальном взаимодействии), определённость жизненной перспективы во времени.

Раскрыта сущность, структура идеального образа взрослого как фактора личностного развития подростка. Методом построения семантического пространства получена эмпирическая факторная модель образа, в которой определено место «реального» и «идеального» образов взрослого и себя. Установлено, что из четырех факторов модели один выражает волевые качества,

один – типичное эмоциональное состояние и два носят социальный характер, отражая закрытость от социального взаимодействия.

На основе сформулированных в теоретической части показателей личностного развития выделены когнитивный, операциональный, личностный компоненты, и в их рамках – эмпирические критерии личностного развития. Подробно обосновано применение контент-анализа сочинений для оценки уровня и особенностей личностного роста.

Установлены многочисленные корреляционные связи между оценкой подростками идеального образа взрослого в семантическом пространстве и таких параметров личностного развития в сочинениях, как обоснованность картины будущего, ведущий уровень ценностей, ясность изложения, выход за пределы инструкции. Таким образом, доказана взаимосвязь между личностным развитием подростка и идеальным образом взрослого в его сознании.

Кроме того, сопоставление особенностей идеального образа взрослого в разных возрастных группах с учётом гендера позволило выделить некоторые типичные особенности. В частности, оценка волевых качеств и социальной закрытости идеального образа взрослого выше в среднем подростковом возрасте, чем в младшем и старшем, как и сходство реального и идеального образов. Это отражает динамику идеального образа на протяжении подросткового возраста.

На основе этих результатов была разработана программа личностного развития подростков, направленная на ускоренную интеграцию в их сознании до того фрагментированного идеального образа взрослого, повышение идентификации с ним. Программа реализована в форме социально-психологического тренинга, что позволило актуализировать социальный контекст личностного развития. С помощью статистических методов доказана ее эффективность – подростки, участвовавшие в программе, обнаруживали более высокий уровень по большинству эмпирических параметров личностного развития по сравнению с контрольной группой и своими результатами до экспериментального воздействия.

Предложены методические рекомендации практическим психологам, педагогам общеобразовательных школ и других учреждений системы образования, родителям, направленные на личностное развитие подростков.

Ключевые слова: личностное развитие подростка, идеальный образ взрослого, структура идеального образа взрослого, факторная модель, семантическое пространство.

Zorina V. I. An ideal image of the adult as a factor of personal development of a teenager. – The manuscript.

The dissertation on competition of a scientific degree of a candidate of psychological Sciences in speciality 19.00.07 – pedagogical and age psychology. – National pedagogical University named after N. Drahomanov. – Kyiv, 2017.

The thesis is devoted to the study of the ideal image of the adult as a factor of personal development of the teenager.

The paper identifies the theoretical approaches to the study of problems of personal development of the teenager. The essence, structure (I-am real (real) I-am ideal (ideal), Real adult, Perfect adult) an ideal image of the adult as a factor of the personal

development of a teenager. Method of construction of semantic spaces grounded and developed empirical factor («Status», «Confidence», «Isolation», «Goodwill») of the image, which defines the ideal image of an adult. It is proved the relationship between personal development of a teenager and a perfect adult.

Grounded and developed educational psychological programme of personal development of a teenager due to the influence of the ideal image of an adult. Its effectiveness and necessity of introduction is proved in the work with teenagers.

The proposed recommendations are practical psychologists, teachers of secondary schools and other institutions of the educational system are for the parents to the personal development of adolescents.

Keywords: personal development of the adolescent, the image, the ideal image of the adult, the structure of the ideal image of an adult, a factor model, the semantic space.